

Klassamhällets tystade röster och perifera platser

Mikael Vallström och Lotta Svensson

Katalys publikationer

- No1: Välfärden är vinsten
No2: Svar på tal om vinster i välfärden
No3: Vilken arbetsmarknad ska vi ha?
No4: Slaget om den likvärdiga skolan
No5: Hälften kvar och hela framtiden
No6: "Jag tar värktabletter men det hjälper inte"
No7: Vägen till en likvärdig skola
No8: Fallet järnvägen
No9: Björklundeffekten
No10: Åtstrammingsdoktrinen
No11: En röst på SD är en röst på högern
No12: Mest åt de rika
No13: Färre lärare ger vinsten!
No14: Ordens makt i politiken
No15: Handbok för en ny kulturminister
No16: Städhjälp och bartender för alla?
No17: Förklaringar till SD:s framgång
No18: Utan segel i vänstervinden – eftervalsanalys
No19: I frihandelns goda namn
No20: Från massarbetslöshet till full sysselsättning
No21: Vägen till en likvärdig skola – skolpolitisk årsbok 2015
No22: Jämlikhet är lösningen!
No23: En för alla, alla för vem?
No24: Måste vi jobba 8 timmar per dag?
No25: Kapitalet i tjugoförsta århundradet
No26: Piketty på tre röda
No27: Porten kallas trång
No28: Partierna och jämlikheten
No29: Anställningsformer i Sverige
No30: Med låg kvalitet som affärsidé
No31: Den blåbruna röran
No32: Spagat över väljarkåren
No33: I skuggan av TTIP: Ceta
No34: Postkapitalism: Vår gemensamma framtid
No35: Massivt stöd för jämlikhetspolitik
No36: Pensionssveket
No37: Med integrationen som murbräcka
No38: Finansialiseringen av Sverige: på väg mot nästa kris?
No39: Sänkta löner funkar inte
No40: Klass, identitet och politisk mobilisering
No41: Arbetarlitteraturen och klassamhället
No42: Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier
No43: Mediekapitalet
No44: Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden
No45: Det nya arbetslivet: management-by-stress
No46: Svängdörrarnas förlovade land
No47: Vilka är "vi" i jämställdhetspolitiken?
No48: Klassamhällets tystade röster och perifera platser

Katalys – Institut för facklig idéutveckling

Katalys är ett oberoende fackligt idéinstitut som bedriver utredningsverksamhet och opinionsbildning. Våra verksamhetsområden är välfärd, samhällsekonomi, arbetsmarknad och fördelningsfrågor. Vår uppgift är att generera kunskap och perspektiv som kommer såväl den politiska debatten som fackföreningsrörelsen och dess företrädare på lokal, regional och central nivå till gagn. Men vår uppgift är även att driva den politiska debatten framåt i dessa frågor, med egna analyser och förslag grundade i fackliga perspektiv. Vi står på två ben – idéutveckling och politisk påverkan. Värderingsmässigt står vi på LO-medlemmarnas sida.

Katalys tror inte att ökade samhällsklyftor är en naturlig eller opåverkbar följd av en globaliserad värld. Vi ställer inte upp på resonemang om att bara för att det går att skapa en marknad av något som vi äger gemensamt, så ska den marknaden skapas. Vi ser att det finns konstruktiva vägar framåt för den svenska arbetsmarknaden och att de principer som en gång formade arbetsmarknaden är relevanta även i framtiden. Vi vill bidra till att den generella välfärden och trygghetssystem säkras och utvecklas. Katalys – Institut för facklig idéutveckling startades på initiativ av 6F – fackförbund i samverkan. 6F utgörs av LO-förbunden Byggnads, Elektrikerna, Fastighets, Målarna och Seko.

Lotta Svensson är Ph D i sociologi vid Uppsala Universitet och FoU Hälsingland och forskar främst om ungas relation till mindre orter.

Mikael Vallström är forskare i etnologi på forsknings- och utvecklingsenheten FoU Hälsingland.

Grafisk form och sättning: Petter Evertsén & Jesper Weithz/Revoluform

Besök vår hemsida: www.katalys.org

Sammanfattning

Rapporten är ett försök att synliggöra hur det samtida svenska klassamhället ser ut på de platser som har blivit marginaliserade i och med globaliseringen och att ge röst åt dem som bor på dessa platser. En central fråga är varför det har varit så tyst i offentligheten om vad som har hänt i det som har kallats för "resten av Sverige".

Rapporten ger flera konkreta exempel på platser och röster från djupintervjuer och drar utifrån dem slutsatsen att samhället egentligen inte vill höra vad de har att säga. Den ställer också frågan om tystnaden ändå har brutits eftersom vi i dag står inför en rad demokratiska och politiska problem.

Ett sådant problem är att människor inte finner sig i den rådande ordningen och gör motstånd som kan yttra sig såväl i högerpopulism som i nya sociala rörelser. Poängen blir då att det behövs en djupgående klass- och maktanalys för att kunna komma fram till en återupptäckt av gemensamma erfarenheter och möjligheter till förnyade demokratiska samtal.

Innehåll

Sammanfattning	3
Förord	6
1. Inledning: Tystnaden bryts	8
2. Vad gör vi med "folkets röst"?	10
3. Standardberättelsen och den marginaliserade arbetarklassens röster	12
4. Framtidsmodellen som blev globaliseringens dåliga exempel	14
5. Ungas upplevelser av bristande delaktighet, icke-erkännande och skam	20
6. Motstånd i "gråzonen" och erkännandets praktik	23
7. Avslutning: På väg mot en återupptäckt av det gemensamma?	27
Litteratur	32
Noter	34

Klassamhällets återkomst och behovet av en ny analys

Sedan 1980-talets mitt har de varit försvunna. Men det 21:a århundradet har inletts med klassernas och klassamhällets återkomst i den politiska diskussionen.

Den vilda, nyliberala kapitalism som kraschade 2008 visade på kapitalets hänsynslösa makt och en skriande ojämlikhet. De oinbudnas och utslutnas politiska protester återinförde ordet "arbetarklass" i ett bekymrat borgerligt språkbruk. I de senaste politiska valen i Storbritannien, Frankrike och USA har arbetarklassen och dess röster plötsligt kommit att ställa sig i centrum för den politiska debatten. "Populism" blev plötsligt det fulaste ord liberala förståsigpåare kunde tänka sig.

Det är just här, i skarven mellan kapitalets revansch – för 1900-talets demokratisering, sociala rättigheter och ekonomiska utjämning – och olika former av ett begynnande folkligt uppror, som Katalys publicerar den här serien kritiska analyser av dagens svenska klassamhälle.

Under lång tid har det saknats en uppdaterad klassanalys av Sverige. År 1972 gjorde Göran Therborn den första moderna klassanalysen av Sverige, publicerad i tidskriften Zenit. Den följdes upp av en omarbetad och kraftigt utvecklad upplaga 1982, *Klasstrukturen i Sverige 1930-80* (1981). På uppmaning av sociologen Erik Olin Wright gjorde Göran Ahrne tillsammans med Hedvig Ekerwald och Håkon Leiulfstrud en ny klasstudie i mitten av 1980-talet: *Klassamhällets förändring* (Arkiv förlag, 1985). Dessa tre skrifter var i första hand kartor över rådande och potentiella samhällskrafter. Klassamhällets ojämlikhet togs på den tiden som självklar. Göran Therborn publicerade sedan 1989 ett arbete om borgarklassens uppkomst i Sverige, tillsammans med en analys av den moderna svenska statens framväxt, *Borgarklass och byråkrati i Sverige*. På senare tid har han ägnat en hel bok åt ojämlikheten i *Ojämlikhet dödar* (2015).

Det var i samband med ett seminarium om den sistnämnda boken på bokmässan i Göteborg 2016 som frågan restes om en ny klassanalys. På det fackliga idéinstitutet Katalys hade tankarna kring hur detta skulle åstadkommas funnits sedan starten 2012. På Marx-dagarna i Stockholm i november 2016 talade Göran Therborn om klassanalys och intresset visade sig närmast överväldigande. En lista skickades runt för intresserade att bidra och följa arbetet med en ny klassanalys av Sverige. I anslutning till Socialistiskt Forum i Stockholm hade vi ett första gemensamt sammanträde och Katalys gav Göran Therborn uppdraget att tillsammans med Katalys kansli leda det arbete som nu resulterat i en rapportserie vari den rapport du nu håller i din hand, ingår.

Resultatet blev början på en rörelse bland klassintresserade forskare och intellektuella. Ett trettiotal skribenter har medverkat. Tre större seminarier har genomförts, det första i Stockholm och de två följande på LO:s folkhögskola Runö i Åkersberga. De enskilda rapporterna har utvärderats och kommenterats av en redaktionskommitté bestående

» **UNDER LÅNG TID
HAR DET SAKNATS EN
UPPDATERAD KLASS-
ANALYS AV SVERIGE**

av Göran Therborn, Daniel Suhonen, Åsa Odin Ekman, Sven Hort, Niels Stöber och Enna Gerin. I huvudsak har respektive rapportförfattare ägnat sig åt sina special- och intresseområden. För några teman har vi sökt upp författare. Resultatet är en unik rapportserie om det svenska klassamhället i det 21:a århundradet.

» **RESULTATET ÄR EN
UNIK RAPPORTSERIE
OM DET SVENSKA
KLASSAMHÄLLET**

När de senaste klassanalyserna gjordes i början på 1980-talet var Sverige som minst ojämnt och löntagarnas ställning på arbetsplatserna och arbetsmarknaden som starkast. Full sysselsättning rådde. Välfärdsstaten var för alla och ägdes av medborgarna. Könshållandena höll på att förändras i mer jämställd riktning, i sex- och familjeliv liksom i arbetslivet. Arbetarrörelsens partier samlade den stora majoriteten av lönearbetarnas röster och den främlingsfientliga extremhögern fanns ännu inte på kartan.

Allt detta och mer till har förändrats sedan dess. *Finansifieringen* av ekonomin har skärpt kapitalets makt över företag och arbete, samt ökat inkomstklyftorna. Den hemmagjorda kraschen på 1990-talet gjorde slut på den fulla sysselsättningen. Den offentliga sektorn har gjorts om till en skattebetald vinstmarknad, och landet till ett skatteparadis för miljardärer.

Arbetarrörelsens krav på trygghet och jämlikhet har vänts till en verklighet av växande otrygghet och ojämlikhet. Det gamla landet med stor utvandring har blivit ett med stor invandring, och med det har politiken fått en ny dimension. Dessa och andra förändringar, deras orsaker, innebörd och konsekvenser, är kärnan i de rapporter som utgör denna klassanalys.

Vår förhoppning är att dessa rapporter och projektets sammanfattande analys ska stimulera en vitaliserad samhällsdebatt som inte stannar vid att beskriva dagens klyftor och existerande ojämlikheter, utan också kan inspirera till handling att i grunden förändra dem.

Göran Therborn & Daniel Suhonen

KAPITEL 1.

Inledning: Tystnaden bryts

– Vad ska vi med landsbygden till?

Våra städer växer för varje dag som går. Men vad händer med resten av Sverige? Vad ska folk jobba med, leva för och tänka om sig själva?

Jag heter Po Tidholm. I tjugo år har jag skrivit om landsbygd och avfolkning, och jag undrar fortfarande hur det kan vara så tyst när ett land faller isär.

» VARFÖR HAR DET VARIT SÅ TYST, SÅ LÄNGE?

Med de orden inleder journalisten och författaren Po Tidholm den uppmärksammade dokumentärserien *Resten av Sverige*, som sändes i SVT under hösten 2016. Tv-programmen bidrog till att bryta tystnaden kring den svenska landsbygdens förvandling till "ödeland" – vilket också var syftet. Vad som förmedlades var en tämligen mörk bild av en stor del av Sverige, utan annan framtid än att finnas i skuggan av städerna. Men programmen kan också i sig ses som ett tidens tecken: något mer generellt har inträffat i den meningen att landsbygdens öde och landets tudelning av flera skäl har blivit en aktuell och omdebatterad samhällsfråga.

Vad *Resten av Sverige* skildrar är i själva verket en mycket omfattande och djupgående samhällsförändring som på ett drastiskt sätt har påverkat otaliga platser runt om i landet och livsvillkoren för hundratusentals människor. Dokumentärserien börjar i orten Arbrå i Hälsingland, där Po själv växte upp under 1970-talet. Då fanns det tre banker, tre matbutiker, postkontor, en sportbutik och en järnhandel; i dag finns nästan ingenting kvar, varken av den lokala handeln eller samhällsnärvaron.¹ Sedan 1980 och fram till 2015, då befolkningen var som störst respektive minst, minskade antalet invånare i tätorten med en tredjedel, från 2818 personer till 1961. Arbrå är i dag, liksom en stor mängd liknande platser, i grunden präglad av en långvarig nedgång och brist på ljusnande framtidsutsikter.

Trots de både omfattande och djupgående konsekvenserna är detta alltså något som vi (allmänheten) inte har talat om. Det är också det kanske mest anmärkningsvärda med den uppkomna samhällsfrågan: Varför har det varit så tyst, så länge? Vad är det som vi inte vill höra eller diskutera i offentligheten?

Vi menar att denna tystnad inte kan förstås annat än genom en analys av samhällsekonomins (kapitalismens) förändringar under senare tid och av hur det sociala landskapet, det vill säga klassamhället, har förändrats i en motsvarande omfattning. Denna analys förutsätter även att man just behöver se närmare på vad som har hänt med dessa platser och på vad förändringarna innebär för de som bor där. Poängen blir då att platser som Arbrå avspeglar det klassamhälle som har skapats i och med kapitalismens tilltagande globalisering och den politiska ordning som bland annat bygger på att staten och marknaden drar sig undan från mindre orter och landsbygder som inte längre är "konkurrenskraftiga" eller ens "finns på kartan".² Inom den nya ordningen ställs man till

och med inför frågan om varför landsbygden överhuvudtaget ska finnas. Var människor bor och vilken relation deras hemort har till "centrum" har numera en fundamentalt avgörande betydelse. Vi lever i ett geografiskt och socialt skiktat land där platsers förfall och sjunkande värde indikerar individens klassposition och plats i "periferin".

Om kapitalismens och klassamhällets förändringar och synbara konsekvenser talas det ännu mindre. Därför vill vi bryta även den tystnaden. Vi vill försöka synliggöra hur det samtida svenska klassamhället ser ut på de platser som har blivit marginaliserade och ge röst åt dem som inte brukar höras. Genom att förankra analysen i platser och människor vill vi också problematisera och fördjupa förståelsen för klassamhället samt slutligen diskutera vad en sådan förståelse kan leda till ur en demokratisk och politisk synpunkt.

I den text som följer kommer vi att göra en rad nedslag i regionen Gävleborg (som omfattar landskapen Hälsingland och Gästrikland), i kommunen Söderhamn, i flera orter och i enskilda personers erfarenheter. Framställningen börjar i en nationell kontext. Den fördjupas successivt i den regionala, kommun- och platsspecifika kontexten. Tyngdpunkten läggs vid Söderhamn, som ett exempel på en marginaliserad plats, och vid den nutida arbetarklassens villkor. Här väljer vi att fästa särskild uppmärksamhet vid ungas villkor, eftersom de har fått erfara vad det innebär att växa upp på en plats som ständigt nedvärderas och ifrågasätts. Vi lyfter även migrantens röst och rösten från den som ur ett medvetet klassperspektiv har upplevt samhällsförändringarna mot bakgrund av det klassamhälle vi lämnade under början och mitten av förra århundradet. Det gör det möjligt att ställa ytterligare frågor kring människors plats i historien och i skiftande kollektiva eller samhällsliga gemenskaper. Framställningen bygger på ett flertal studier, undersökningar och utvärderingar som gjorts vid FoU Hälsingland under 2001–2015.³

» VI LEVER I ETT
GEOGRAFISKT
OCH SOCIALT
SKIKTAT LAND

KAPITEL 2.

Vad gör vi med "folkets röst"?

» **DET SOM ÄR MEST SLÅENDE ÄR DEN ÖVERLAG MYCKET MÖRKA SYNEN PÅ SAMHÄLLSFÖRÄNDRINGARNA OCH FRAMTIDEN**

När vi för några år sedan gjorde en intervjuundersökning, bland så kallat vanligt folk, i Gävleborg framkom en avvikande syn på de senaste decenniernas samhällsförändringar.⁴ Vad människorna berättade motsade mycket av den dominerande, massmedialt och offentligt fastställda uppfattningen om oss själva, vår samtid och framtid. Det var en ganska omvälvande upplevelse. Deras berättelser skulle, menar vi, kunna användas för att ompröva en del av samhällets självförståelse. Men det vi i stället ser är ett tystande och osynliggörande som dels marginaliserar framför allt arbetarklassens röster, dels har blivit ett demokratiskt problem.

Intervjuerna gjordes på uppdrag av Folkteatern i Gävleborg, som ville lära känna länets befolkning på ett djupare plan och ämnade använda materialet som ett underlag för en pjäs. Som forskare såg vi det som ett ovanligt tillfälle att göra en ordentlig samtidsdokumentation. Vi hade även en gemensam uppfattning med Folkteatern om vikten av att konstnärligt och vetenskapligt lyfta sådana röster som inte brukar höras i offentligheten.

Det blev 50 intervjuer, med ett så brett och representativt urval som möjligt, det vill säga med intentionen att i grova drag avspegla befolkningssammansättningen i länet vad gäller kön, ålder, andel utrikesfödda, var man är bosatt (i städer, tätorter, på landsbygden), utbildningsnivå, yrken, antal arbetslösa och sjukskrivna.⁵ Cirka 25–30 av de intervjuade kan sägas tillhöra arbetarklassen.⁶ Det var också vår ambition att få en rimlig representation av olika samhällsklasser och av personer som exempelvis på grund av missbruk och kriminalitet befinner sig i det som brukar kännetecknas som "utanförskap".

Vi utgick från två enkla frågeställningar: Vem är du? Hur ser du på framtiden? Det väsentliga var att intervjuerna skulle ha karaktären av ett öppet, personligt och fritt samtal. De ägde nästan alltid rum i människors hem, på den plats de var bosatta, på arbetsplatser eller i en miljö de själva valde. Det blev också oftast mellanmänniska möten bortom den typiska intervjusituationen. Intervjuerna består huvudsakligen i livsberättelser och reflektioner över de samhällsförändringar man märkt av i hemorten och arbetslivet. På det hela taget pendlar intervjuerna mellan stort och smått, mellan vad som hänt i den närmaste kretsen av familj, vänner och livslånga relationer, och skeenden i den större omvärlden.

Det som är mest slående är den överlag mycket mörka synen på samhällsförändringarna och framtiden. Det finns en markant skillnad mellan hur de intervjuade ser på framtiden för sin egen del och för samhället; vanligtvis har man en ganska optimistisk syn på sin egen framtid och en pessimistisk uppfattning om samhällets.⁷ Ingen trodde på en ljus framtid för hemorten. Många beskrev samhällsförändringarna som negativa, "oroväckande", "farliga", "en otäck utveckling", "ett hårdare samhälle", etc. Det var vanligt att uttrycka oro över välfärden. Flera beskrev

hur servicen, vården, omsorgen och skolan försämrats i hemorten, lagts ner eller flyttats därifrån. Andra bekymmer gällde miljön – främst en oro för klimatförändringarna – och integrationen, som både förknippades med sociala problem och ökad främlingsfientlighet. Men pessimismen hade också en annan, upprörd och kritisk sida. I flertalet intervjuer framkom en skarp samhällskritik riktad mot nedskärningarna i välfärden, globaliseringens följder, tilltagande egoism och ökade klyftor i samhället.

Vad som också är påfallande är bristen på upplevd delaktighet. På en uppföljande fråga om möjligheten att påverka de samhällsförändringar man beskrivit svarade så gott som samtliga att de inte hade någon sådan möjlighet. De intervjuade kände sig inte delaktiga i samhällsutvecklingen. "Samtalet tystnade", menade exempelvis en man som berättade om det samhällsengagemang som funnits förut i hans familj.

Det var tydligt att det fanns ett stort behov av att prata om de här frågorna, närmast en uppdämd längtan efter mer djupgående samtal. Man hade uppenbarligen funderat en hel del kring samhällsförändringarna och hade trots allt ett engagemang, fast i det tysta. Vad som gjorde ett särskilt starkt intryck var just att individerna – som vi aldrig träffat förut – anförtror oss både en livsberättelse och sina personliga, tämligen kritiska tankar om det samtida samhället. Vi blev tagna av uppriktigheten och allvaret i det sagda.

Vad har vi då gjort av dessa intervjuer och vilken betydelse kan de tillmätas? Vi själva har fram till i dag och denna text endast hunnit med att skriva en vetenskaplig artikel, med en högst begränsad räckvidd.⁸ Folkteatern inspirerades till att sätta upp två föreställningar (pjäser) som man turnerade med i länet, och som fick en hel del positiv uppmärksamhet. Man anordnade också efterföljande cafésamtal i flera orter, just för att diskutera platsernas framtid. Men även om recensenterna och publiken uppskattade pjäserna, så uteblev den större samhällsdiskussionen, debatten och den kritiska reflektionen.

Mot denna bakgrund vill vi också ställa frågan om vad *samhället* har gjort av människors erfarenheter, den uttryckta oron och vanmakten. Vad görs överhuvudtaget med "folkets röst"? Var finns folkets historia och så kallade vanliga människors upplevelser i dag, förutom möjligen i kulturen och vetenskapen? Finns det ens en uppfattning i det allmänna medvetandet eller offentliga samtalet om de marginaliserade samhällsklassernas vardagliga verklighet och tankar om vart samhället är eller bör vara på väg?

» **VAR FINNS
FOLKETS HISTORIA
OCH SÅ KALLADE
VANLIGA
MÄNNISKORS
UPPLEVELSER I DAG,
FÖRUTOM MÖJLIGEN
I KULTUREN OCH
VETENSKAPEN?**

KAPITEL 3.

Standardberättelsen och den marginaliserade arbetarklassens röster

Vi kan konstatera att intervjuerna, å ena sidan, aktualiserar flera viktiga, kritiska frågor och har en potentiellt förändrande betydelse; och att de, å andra sidan, är röster som inte hörs vanligtvis och som till och med är utestängda från det offentliga samtalet. Rösterna är som sagt tystade. Konstaterandet bygger inte bara på vad som sagts i intervjuerna eller på bristen på intresse för dem, vi har också stött på fenomenet tidigare och i andra sammanhang. Det gäller i och för sig inte alla röster, men flertalet och framför allt de mest kritiska rösterna bland arbetarklassen och de som talar utifrån någon form av upplevelse av underordning eller marginalisering.⁹

Detta är samtidigt ett konstaterande av hur det samtida, offentliga samtalet förs och av hur den dominerande samhällsberättelsen är beskaffad. Tystandet visar vad som får och inte får plats i samtalet – det vill säga i berättelsen, historien, utvecklingen och framtiden. Det finns med andra ord en "postindustriell standardberättelse", som tvärtemot folkets livsberättelser är en framstegsberättelse om utvecklingen "från industrisamhälle till informationssamhälle", och som utgår från föreställningen att alla människor och samhällen måste genomgå en och samma utveckling.¹⁰

Intervjuerna avslöjar alltså ett anmärkningsvärt förhållande: till framtiden hör endast ett fåtal – åtminstone som det ser ut i Gävleborgs län. Den rådande uppfattningen bland de intervjuade är ju att framtiden bestäms och pågår någon annanstans och inte är något de själva kan råda över. Det är inte heller ovanligt att länets invånare får höra att de för att "få en framtid" bör flytta därifrån, eller att befolkningen anses ha vissa fel eller brister, såsom bristande framåtanda och avsaknad av entreprenöriella egenskaper.

Här försöker vi vända på förhållandet. Vi ställer frågan om vad som händer ifall de marginaliserade rösterna erkänns som historiens och utvecklingens subjekt. Vad vi kan se är det en både ur en demokratisk och vetenskaplig synpunkt ganska rimlig frågeställning och ett grepp värt att pröva. Trots allt utgör de underordnade samhällsklasserna alltså en betydande och potentiellt samhällsförändrande kraft.

Ett av huvudproblemen med den dominerande berättelsen är att den ligger till grund för så gott som alla politiska beslut, policydokument, visioner och offentliga självbilder. Standardberättelsen sätter ramarna för politiken för hållbar utveckling, för samhällets tillväxt- och utbildningspolitik, för arbetsmarknads- och regionalpolitiken, och för den politik som vänder sig mot det så kallade utanförskapet.¹¹ I motsvarande grad utestänger den, svartmålar eller hänför det och dem som inte passar in i utvecklingen och den föreställda framtiden till det förflutna. I Gävleborg gäller det då framför allt "bruksmentaliteten", "traditionella värderingar", "jante", etc., men också mer generellt kollektiva värden och människors band till platser och till varandra.¹² Eftersom det utestängda varken kan ha en egen, offentligt erkänd röst eller kan representeras i

» **FRAMTIDEN
BESTÄMS OCH
PÅGÅR NÅGON
ANNANSTANS**

» **ATT MAN UPPLEVER
DET SOM ATT DEN
EGNA RÖSTEN INTE
HAR NÅGON PLATS
I OFFENTLIGHETEN
STÅR TYDLIGT OCH
KLART**

samhällsdiskussionen utsluts det också i praktiken ur själva det demokratiska samtalet.

Att man upplever det som att den egna rösten inte har någon plats i offentligheten står tydligt och klart. I en rad uttalanden i intervjuerna och i flera andra sammanhang återkommer yttranden som "ingen lyssnar ändå på oss", "det har ingen betydelse vad vi säger" eller "jag är ju en inskränkt jävel". Det är överhuvudtaget – såväl bland de intervjuade som mer allmänt i det samtida samhället – en vanlig erfarenhet att bli avfärdad, inte erkänd eller respekterad.¹³

Det finns ett antal gemensamma, återkommande teman. Bland dem i medelåldern och äldre generationer har man en gemensam erfarenhet av att ett avgörande skifte ägde rum under 1990-talet. Då gick de trygga anställningarna förlorade, arbetslivet förändrades och försäkringarna av välfärden blev påtagliga. Mycket i deras livsberättelser handlar just om nedläggningar och nedskärningar, om förlorade jobb, perioder av arbetslöshet och omskolning, sämre ekonomi, etc. Många menar då även att samhället blev mer individualiserat samtidigt som klyftorna blev större.

Bland de yngre beskrivs en generellt osäkrare tillvaro. Några beskriver prekära villkor, med tillfälliga anställningar i den "nya" arbetsmarknaden, relativ fattigdom, svårigheter att få en egen bostad och avsaknad av välfärdsförmåner. I en del fall finns erfarenheter av social utsatthet på grund av vuxna som sviker eller har problem med missbruk. Andra har lyckats ganska bra och är skötsamma, men oroar sig över framtiden för hemorten.

KAPITEL 4.

Framtidsmodellen som blev globaliseringens dåliga exempel

I en avhandling från 2002 skriver ekonomhistorikern Henrik Lindberg om Söderhamn på följande sätt:

Söderhamn är som region om inte urtypen för så åtminstone rätt så nära de brukssamhällen på landsbygden, uppvuxna kring en ymnig naturresurs, som har präglats så mycket av den svenska industrialiseringen. Det var på platser som Söderhamn som industrialiseringen tog fart under 1800-talets senare del. Det var kanske till och med här som det moderna Sverige formades, eftersom även den politiska kulturen och samarbetsklimatet mellan arbete och kapital gestaltades utifrån brukssamhällenas förhållanden. Det finns alltså, bildligt talat, hundratals "Söderhamn" i Sverige [...] ¹⁴

Inte så långt senare, 2011, skriver en annan ekonomhistoriker, Jan Jörnmark, i sina skildringar av globaliseringens följder och "övergivna platser" om bruksorten Ljusne i Söderhamns kommun. Han gör då en jämförelse med vad som hänt i den amerikanska storstaden Detroit – där han varit två veckor tidigare – och noterar att platserna haft samma befolkningstapp (60 procent). Jörnmark menar vidare att "på ett märkligt sätt såg man samma fenomen på båda platserna":

Befolkningsförändringen är densamma: samhällen som tillhört en välbetald vit medelklass på 1960-talet domineras sommaren 2010 av pensionärer, asylsökande eller fattiga svarta. Men framför allt var det tomheten jag kände igen. Rivningar av industrier och hyreshus har samma effekt som organiserade bränder och upplopp. Hus efter hus försvinner och ersätts av savannliknande områden. På parkeringsplatser tränger växtlighet upp genom asfalten [...] Naturen tar tillbaks städer som nyss ansågs moderna och framgångsrika. ¹⁵

I dessa historieskrivningar har alltså kommunen Söderhamn och en av dess större orter gått från att vara ett nationellt föredöme, en modell för samhället och utvecklingen, till att faktiskt ställas utanför historiens gång. Det sägs nu vara en plats (region) utan framtid, "övergiven" av globaliseringen. Orten kännetecknas som döende, de som bor där – generaliserade som i huvudsak pensionärer och asylsökande – tillmäts ingen betydelse. ¹⁶

» **ORTEN KÄNNETECKNAS SOM DÖENDE, DE SOM BOR DÄR TILLMÄTS INGEN BETYDELSE**

I och för sig råder ingen tvekan om att en omfattande samhällsomdaning verkligen har ägt rum. Industrins kris började redan i mitten av 1970-talet. Sedan följde en lång period av nedgång, med avfolkning och utflyttning, nedläggningar av bland annat ett sjukhus och BB, minskat skatteunderlag och dålig kommunal ekonomi. Under denna period har kommunen haft hög arbetslöshet, höga ohälsotal och fått en alltmer skev ålderspyramid. Söderhamn har kort sagt drabbats förhållandevis hårt på grund av den näringsstruktur industrisamhällets modell byggde på – till exempel har arbetslösheten länge varit länets högsta. Under

det senaste decenniet har också Söderhamn haft en relativt stor flyktingmottagning, som ofta utmålats som problematisk och som ännu ett tecken på nedgången.¹⁷

Omdaningen har också varit en förvandling från ett urtypiskt klassamhälle med en stark arbetarrörelse och socialdemokrati till en kommun där en jämförelsevis stor del av befolkningen röstar på Sverigedemokraterna, där arbetarrörelsen tappat mark och där förtroendet är relativt lågt för samhällets institutioner. Till det kommer att bristen på engagemang i etablerade rörelser och partier märks tydligast bland kommunens unga.

Det är även ett faktum att Söderhamn vid flera tillfällen pekats ut som en av globaliseringens förlorare eller dåliga exempel. Vad vi däremot vet väldigt lite om är "förlorarnas" syn på saken, vad det innebär att bo på en plats som degraderas och anses vara döende, eller hur man påverkas av att växa upp i ett samhälle "utan framtid".

Innan frågan besvaras bör det sägas att Jörnmarks prognos inte har besannats. Under de senaste åren har befolkningstappet upphört och vänts till en ökning (om än liten), främst på grund av tillskottet av asylsökande, som inte sällan stannar.¹⁸ Detta gäller för övrigt även Arbrå, där just inflyttade utrikesfödda medförde en befolkningsökning under 2016. För första gången på 25 år har också en större nyproduktion av bostäder ägt rum i Söderhamn. Visserligen lämnar fortfarande flertalet av de unga kommunen, men en ganska stor del stannar också, utbildar sig, får jobb och bildar familj. Så *någon* framtid finns det.

Vi kan också, när vi ser närmare efter, urskilja flera berättelser och en kamp om vilken berättelse som ska gälla.¹⁹ Den postindustriella berättelsen förekommer i både en positiv och en negativ version och har antingen en idealiserande eller stigmatiserande effekt. I den positiva versionen beskrivs Söderhamn trots allt som en framtida "vinnare", på god väg att ömsa skinn och bli en attraktiv kommun, präglad av entreprenörskap, innovationsförmåga och växande företag. (Det är den version kommunens ledande politiker, tjänstemän och företagare vanligtvis åberopar.) I den negativa versionen tar man, precis som Jörnmark, fasta på nedgången, förfallet och stämpeln som förlorare. (Den versionen förekommer oftast i massmedierna och som en svartsynt självbild.) I skymundan förekommer sedan flera andra berättelser eller "motberättelser", såsom till exempel de i intervjumaterialet.

Dessa andra berättelser gör omdaningen och historieskrivningen ytterligare komplicerad, mer motsägelsefull och mindre linjär. Ett exempel är den första av de 50 intervjuerna. Den gjordes just i Söderhamn, med en äldre man, född 1926. Han börjar med att berätta om ett barnsminne, när han följde med sin mamma till affären i hembyn för att handla mat, men nekas det av affärsföreståndaren eftersom pappan var syndikalist. Han beskriver sedan flera liknande erfarenheter av dåtidens överordnade klasser och män i maktpositioner – en präst, en godsägare, läkare, välbeställda jordbrukare – som också, på olika sätt, gjort honom medveten om ojämlikheternas former och uttryck. Det finns därför ett tydligt "vi" i hela livsberättelsen – "vi arbetarfolk", som han uttrycker det. Det blir en lång berättelse, med beskrivningar av en rad vanliga arbeten, bland annat "i skogen", på ett sågverk och som vaktmästare, och av ett fackligt och politiskt engagemang som kommit att sträcka sig över mer än sextio år. Det centrala för honom och i hela

» DEN POST-
INDUSTRIELLA
BERÄTTELSEN
FÖREKOMMER I BÅDE
EN POSITIV OCH EN
NEGATIV VERSION

berättelsen är delaktigheten i den folkliga arbetarrörelse som lyckades bryta de överordnades maktställning. Det blir ur det perspektivet han besvarar frågan om samhällsförändringarna och framtiden. Svaret är bekymrat. Han menar att själva grunden för rörelsen har gått förlorad, till och med förstörts ("när facket införde storavdelningar, då förstördes fackena"). Självt håller han ändå fast vid en övertygelse om att det både går och är nödvändigt att förändra samhället till det bättre, ifall man inte överger tron på demokratins och politikens möjligheter:

- Och, det är alldeles som ordet politik har, har mistat sin, sitt värde. Jag tycker det.
- Ja. Hur menar du då, alltså?
- Jo, folk tycker inte att, ja [...] en del tycker att dom som sysslar med politiken är dum i huvve eller är pampar, eller [...] Om dom är med eller inte, det är som det är, det går inte å påverka nåt, säg... menar dom. [...] Ja, jag är tvärtom jag. Ja, jag är dum och tvärtom, jag.
- Ja (skrattar). Men för dig är, liksom, ordet politik ett fint ord?
- Jaa, det är det, så länge, och lika facken, LO, och.. Jaa. För att, här har en stor del utav Sverige utvecklats, ja, tack vare dom här organisationerna. Utvecklats till arbetarnas och även jordbrukarna som fanns sen länge på den tiden och som, som var dom som bestämde. I fattigvårdsstyrelsen satt det jordbrukare. Och det fanns ta mig fan inte en enda arbetare med på [...], en gång i tiden [...] Och skolstyrelsen med, satt det bönder i stort sett, men jag tror inte att det satt några arbetare med [där] heller.
- Nä. [...] ja, men, du har fortsatt å engagera dig, då? Även sen du sluta och...
- Ja, jag är fortfarande LO-medlem. Och fortfarande är jag med i Söderhamnsföreningen. Lokala arbetarkommun och distriktet betalar jag avgiften till. Och till, sen finns det en fack, en liten gnista fack [...] Men fast jag, en del inte har nån verksamhet. Men jag tänker dom måste ha nån krona.

I slutet av intervjun återkommer vi till frågan om samhällsengagemanget:

- Nu har man kontakter med hemsamariterna (skrattar)... hemtjänsten, rättare sagt, ja. Jag har hållt på å mucka med dom, och ... "Vad har ni för avtal? Är ni med på såna här jävla låga löner, är ni med på kommunala nu", vad fan, jag har hållt på nu, lång tid för dom. "Har ni godkänt å jobba å säga att ni är fast anställda å med heltid, vad fan har ni för heltid då när ni jobbar två gånger om dan? Dom där timmarna som ni går, dom ger ni ju bort", sa jag [...] Ja, dom håller med mig...

Här kan vi notera att den samhällsmodell Lindberg beskrev kan modifieras. Vad som beskrivs är långtifrån endast ett samarbetsklimat; det grundläggande är erfarenheten av ett samhälle präglad av djupgående motsättningar och ojämlika förhållanden. Minnet från barndomen "sitter i än i dag", som mannen säger. När han beskriver sitt engagemang i arbetarrörelsen handlar det framför allt om en kamp mot bruks- och industrisamhällets makthavare, om konflikten mellan "arbetarfolk" och "jordbruksfolk", och om lärdomen att endast en folkrörelse med demokratisk förankring och politisk organisering för social rättvisa har

kunnat rå på ojämlikheterna.²⁰ Tvärtemot den rådande uppfattningen om att politikens tid är förbi framförs uppfattningen att det just är en sådan politisk rörelse som behövs i dag.

Så gjordes också den sista av intervjuerna i Söderhamn, med en yngre kvinna, född i ett annat land och svensk medborgare sedan drygt 20 år. Hennes livsberättelse kretsar också, liksom mannens, kring frigörelse från förtryck, som en livsavgörande händelse och bestående lärdom. Det rör sig nu om frigörelsen från en våldsam hederskultur. Berättelsen tar sin början i minnet av när hon kom till Sverige, då hon var 13 år, "och fick gå i en svensk skola och fick läsa om mänskliga rättigheter och fick se mina kompisar som hade friheten att få ha vänner och att få... vara med på skolaktiviteter till exempel".²¹ Som hon uttrycker det, var det där det började "krocka", eftersom hon ville vara "som alla andra" och "inte va annorlunda" – "jag skämdes ju". Sedan beskriver hon hur hon blev kontrollerad, begränsad och slutligen hotad till livet av sina släktingar. När hon var 16 förväntades hon gifta sig med en betydligt äldre kusin, men vägrade, utsattes för våld och tog då steget att anmäla övergreppen till polisen. För henne är nu Söderhamn framför allt en plats där hon kan leva i frihet från männens makt över hennes liv och kropp.

De minnen och erfarenheter hon bär med sig passar inte alls in i den standardiserade samhällsberättelsen. Hederskulturen utgör i själva verket raka motsatsen till den utstakade framtiden; den ställer samhället inför frågan om hur man ska se på och hantera sådant som betydelsen av traditioner, religion, etnisk tillhörighet och patriarkal makt. Dess närvaro blir då lätt ett ytterligare tecken på bristen på framsteg, något som "svärtar ned" platsen och anses bekräfta kommunens problem och status som periferi.²² Kvinnans livsberättelse handlar emellertid inte om någon enkel frigörelse från hederskulturen. Den väcker snarare en maktfråga än frågor kring kulturella skillnader, etnicitet och integration. Berättelsen rymmer ju både och – den handlar också om det nya liv hon har kunnat skapa genom sitt avståndstagande från det förflutna och genom att bejaka samhällets frihets- och rättighetsvärden. För henne betyder det att hon, som hon säger, lever med "blandade känslor"; dels med en tacksamhetskänsla gentemot sitt nya hemland, dels med ett dåligt samvete och en sorg över förlusten av både barndomen och vänner och anhöriga i det land hon lämnade. Hon vet inte ens om de lever eller om de har nödgats fly från de krig och den terror som numera härjar där. Hon är inte heller odelat positiv till det svenska samhället, utan kritiserar vad hon anser vara en feighet och utbredd rädsla för att prata om våldet i hederskulturen.

– Men vi pratar ju om barnkonventionen, mänskliga rättigheter [...] många handlingar i den här kulturen är ju också brottsliga, som strider mot svensk lag. Så det är ju inte en fråga att, det är, liksom, araberna eller afrikanerna eller [...] utan det man ska prata om, tycker jag, .är.. att människor har rätt till ett liv fritt från våld och förtryck. Och det är den kampen vi ska alla ta tillsammans oavsett om man är svensk eller arab eller kurd eller turk eller vad det handlar om, va.

Som hon ser det är hederskulturens orsaker inte bara kulturella eller religiösa, utan har mer med makt, orättvisor och brist på demokrati att göra. Fenomenet förekommer, menar hon, just i länder där man

» **TVÄRTEMOT
DEN RÅDANDE
UPPFATTNINGEN OM
ATT POLITIKENS TID
ÄR FÖRBI FRAMFÖRS
UPPFATTNINGEN
ATT DET JUST ÄR
EN SÅDAN POLITISK
RÖRELSE SOM
BEHÖVS I DAG**

"aldrig haft demokrati, aldrig haft rätt till sina mänskliga rättigheter ... där kvinnor inte har någon som helst makt".

På grund av en följd av historiska omständigheter har alltså Söderhamn blivit en plats där man konfronteras med ännu ett utpekade samhällsproblem och med ett besvärligt dilemma, som slutligen rör ett anspråk på att bli erkänd som *individ*, bortom kulturen, etniciteten, könet eller nationen. När vi kommer till denna punkt kan vi lägga märke till att hennes berättelse är närbesläktad med den äldre mannens. Båda berättelserna börjar i upplevelsen av en förnedring och underordning som förnekar individernas lika värde (till och med deras rätt att leva), i en mycket kännbar erfarenhet av djupt ojämlika samhällen, som sedan "sitter i" och vägleder deras kamp för upprättelse och allas lika rättigheter. Ingen av dem tvekar om att fortsätta den kampen, ifall någon annan utsätts för en liknande underordning eller orättvisa. I båda fallen mynnar det ut i en kritisk fråga om huruvida det samtida samhället lever upp till de humanitära och demokratiska anspråken. Därmed återkommer också den fråga vi ställer i denna text: *Vill samhället höra vad dessa röster säger?*

I slutet av intervjun markerar kvinnan just vikten av att få berätta och komma till tals – varför hon överhuvudtaget har låtit sig bli intervjuad om något som det på flera sätt är svårt att tala om:

– [...] jag kände, det är viktigt nåns röst, oavsett om det är mitt eller nån annan ungdom eller flicka eller, men alltså, att det här finns. Det här existerar, det finns i majoriteten av de flesta kommunerna i Sverige [...] De kommer att fortsätta att finnas och då är det ju, alltså, hur ska vi, hur ska vi ha samhället? [...] Ja, jag hoppas verkligen att, att det används på nåt vis eller att det leder till nånting, nånstans. Kanske i nån skola där en lärare tar upp: "Ja, det finns en röst här, den här personen har levt i det här och hon finns här idag".

Om vi, om än något slumpartat, tar dessa intervjuer som riktmärken för beskrivningen av ett nytt klassamhälle i Söderhamn, så har vi påbörjat ett försök att ringa in klassaspektens och ojämlikhetens betydelse på individnivån, i den perifera småstads- eller landsbygdskontexten, i samtiden (så långt minnet sträcker sig) och i relation till bland annat kön, etnicitet och kulturell tillhörighet. Mannen har så att säga en given plats i klassamhället, en klassmedvetenhet, och kan tydligt se hur detta samhälle visserligen har förändrats men likväl består, fast i en ny skepnad. Kvinnans plats är desto mer oklar. Hon har, kan man säga, liksom otaliga andra migranter "fallit ut" i ett globalt prekariat med ovissa medborgerliga rättigheter, som nyanländ hamnat i det svenska klassamhällets periferi, och genom sin frigörelse lyckats ta sig ur den mest underordnade positionen.²³ Hon har rört sig mellan klasserna och över flera gränser. Den fråga hon ställer är vad som händer ifall vi i första hand ser människan och maktförhållandet, sedan vad hederskulturen blir när vi sätter in den i det sammanhanget. Den framträder då som ett tecken på en annan sorts brist – som en brist på medborgerliga rättigheter, brist på rättvisa förhållanden och brist på en social välfärd som omfattar alla. Hederskulturens existens i välfärdsstaten beror ju på att den, liksom i de länder där den förekommer, kan fungera som en annan form av ekonomisk och social

resurs, där allt hänger på upprätthållandet av de sociala banden och dess hierarkier.²⁴

Sammantaget påminner allt detta oss om att tystandet varken är någon ny eller enkelt avgränsbar företeelse. Intervjuerna låter ana vilket spektrum vi rör oss inom när vi ska försöka ringa in den sociala verklighet som samtidigt både präglas av klassförhållanden och andra underordnande strukturer, som marginaliserar och "tystar" på olika sätt.²⁵ Därtill kommer det faktum att människor gör motstånd. Det är inte heller så att allt det som dessa tystade personer säger nödvändigtvis måste falla utanför standardberättelsens ramar. Vad saken gäller är att det i så fall inte längre är deras *berättelse*; att de inte kan höras tala på sina egna premisser och att det som motsäger standardberättelsen helt enkelt inte kan passas in i den, utan på något sätt måste döljas eller uteslängas. De tydligaste exemplen är de återaktualiserade kraven på social rättvisa och respekt för mänskliga rättigheter. Det rör sig då om något *politiskt* "opassande".

Vad vi också känner till från andra undersökningar är att människor rent faktiskt inte betar sig eller gör som standardberättelsen föreskriver. Det kan alltså ses som former av motstånd, avståndstaganden eller kanske bara en vilja att göra vad som föreskrivs inom den klass man tillhör. Detta blir om inte annat tydligt i frågan om man ska flytta ifrån eller stanna i Söderhamn, om man är ung och har en arbetarklassbakgrund. Knappast någon kan då undgå att det finns ett samhällstryck och starka förväntningar om vad som är rätt sak att göra.

» **BÅDA
BERÄTTELSENA
BÖRJAR I
UPPLEVELSEN AV
EN FÖRNEDRING
OCH UNDERORDNING
SOM FÖRNEKAR
INDIVIDERNAS
LIKA VÄRDE**

KAPITEL 5.

Ungas upplevelser av bristande delaktighet, icke-erkännande och skam

- Dom har flyttat ihop, hur länge har de egentligen varit tillsammans? Kan du fatta att de har flyttat till Ljusne i egen lägenhet! Vet du varför? (han)
- Nä, är det sant! Nä, varför då? (hon)
- Han gillar att fiska och det är nära till hans jobb! (rätt skratt)
- Han på fabrik och hon i hemtjänsten. Herregud, det är så att man vill åka ut och rädda i alla fall henne. Kan hon inte i alla fall flytta till typ Sundsvall. Det vore väl bra och lagom till henne. (nedlåtande ton)
- Skulle vägra vara henne. Ja, hon förstör sitt liv!
- Ja, men om hon är lycklig så!
- Jo visst! (rätt skratt)²⁶

» **KLASSTILLHÖRIGHETEN ÄR VIKTIG FÖR I HUR HÖG GRAD FRAMTIDSPLANERNA ÄR INFLUERADE AV URBANA FÖRESTÄLLNINGAR OM VAD EN UNG MÄNNISKA BÖR GÖRA FÖR ATT VARA LYCKAD**

I början av 2000-talet diskuterades bristen på unga vuxna i mindre kommuner främst utifrån hur man skulle kunna locka tillbaka de utflyttade när det var dags för dem att bilda familj. De unga som fanns kvar uppmärksammades knappt alls. Trots att kommunernas egen statistik visar att cirka 40 procent av en årskull *inte* flyttar direkt efter gymnasiet, så har intresset då man pratat om unga både då och nu oftast riktats mot de som flyttar. Eftersom det är flyttarna man ser och uppmärksammar har det också varit en generell beskrivning att "alla unga flyttar" och att "alla unga *vill* flytta" – precis i linje med vad standardberättelsen säger.

I våra studier i Söderhamn – och senare i andra delar av landet – har vi tvärt emot den etablerade sanningen sett att många unga gärna skulle stanna i hemkommunen om de bara kunde.²⁷ Det är också tydligt att klass och kön är viktiga faktorer både för vilka erfarenheter de unga har av kommunen och för vilka planer och förhoppningar de har för framtiden. Likaså är klasstillhörigheten viktig för i hur hög grad framtidsplanerna är influerade av urbana föreställningar om vad en ung människa bör göra för att vara lyckad. Det ovanstående citatet belyser just hur stark föreställningen är: det är en ung kvinna som efter en intervju om att flytta eller stanna i ett mejl beskriver ett telefonsamtal som utspelat sig mellan henne och en manlig kamrat (kommentarerna inom parentes är hennes egna).

Det unga paret som bosatte sig i Ljusne har alltså "misslyckats". De gör, liksom många andra i deras samhällsklass, något som det omgivande samhället inte alls uppskattar, eller till och med hånar. Vad vi ser – åtminstone sedan början av 2000-talet och fram till i dag – är närmare bestämt att det finns en rad negativa följder av att stanna kvar:

För det första finns det en stark koppling mellan klassbakgrund och *en upplevelse av att inte vara delaktig – och därmed av att varken vara behövd eller önskad*.²⁸ Av de unga som vill bo kvar i sin hemort – vilket företrädesvis är unga med arbetarklassbakgrund – är det enbart cirka 30 procent som uppfattar att de lokala makthavarna vill att de ska bo kvar. Deras önskan om att kunna bo kvar grundar sig framför allt i en vilja att finnas kvar nära de människor, kontakter och miljöer som

de känner till, där de vet att de kan hantera tillvaron och känner sig hemma. Arbetarungdomarna uttrycker en vilja att satsa tid och engagemang i lokala och praktiska frågor – men varken de själva eller lokalsamhället förmår formulera eller uppskatta det som ett engagemang för hemkommunen.²⁹

De som tror mest på sina möjligheter att påverka i lokalsamhället är pojkar med medelklassbakgrund. Flickorna med samma bakgrund hoppas att möjligheterna att påverka ska kunna vara större någon annanstans. De unga med arbetarklassbakgrund förmedlar inte någon tro på möjligheten att kunna vara mer delaktiga än nu, och de uppfattar dessa möjligheter som små. 70 procent bland de presumtiva flyttarna i medelklassen känner sig önskade på hemorten men samtidigt uppmanade och trygga i att "pröva sina vingar någon annanstans", det vill säga, underförstått, i en storstad. De flesta medelklassungdomarna vet sedan länge att de kommer att lämna kommunen. De vuxnas förväntningar gör dem också helt övertygade om att det är "det enda rätta". Tidigare forskning har också visat att denna framtidsinriktning formas tidigt. Redan före tonåren föreställer sig flickor och pojkar med medelklassbakgrund att deras framtid ska utspela sig någon annanstans än där de växer upp.³⁰

För det andra *negligeras och nedvärderas* de unga som vill stanna i hemkommunen. Viljan och valet att stanna på hemorten uppfattas av de vuxna (eller andra unga) inte som ett aktivt val och en tillgång utan ses snarare som ett bevis på passivitet och oförmåga, eftersom det, främst i den vuxna medelklassens ögon, är genom att "ge sig ut i världen" som de unga visar sin ambition och förmåga. Detta leder till att de unga som ändå stannar ignoreras eller uppfattas som problematiska. Det blir också tydligt i det verbala uttrycket för de som vill se sin framtid i hemkommunen och väljer att stanna – "de blev kvar".

För det tredje medför det rådande synsättet och påbudet att flytta *en kluven, icke erkänd och skambelagd identitet*. Frågan om att flytta eller stanna blir en identitetsfråga; för att få en positiv identitet ska man söka sig bort från den negativt laddade hemorten. Även om det kan verka enkelt att påverka den identitet som beror på boendeorten blir uppväxtort/er och boendeorter likafullt något man som ung kommer att behöva förhålla sig till i sin framtida framställning av sig själv. Kategoriseringen som "lantis" har på det hela taget en anstrykning av lågstatus och arbetarklass. Och om den som är ung anammar uppmaningen att "jobba på sin identitet" och vill visa sitt avståndstagande från positionen lantis är det viktigt att redan tidigt vara "en som ska flytta".

Det normativa får då – när det handlar om att bygga en identitet och självkänsla – kraft från behovet av att vara erkänd och godkänd.³¹ Att vara och göra "fel" varken erkänns eller godkänns; individen blir inte erkänd och inte respekterad varken för vem hon eller han är eller för sitt val. Det blir i stället skambelagt – och individen känner mycket riktigt också skam. Icke-erkännandet och skambeläggandet sker i stort sett överallt: det sker i vardagliga möten, i medier och i skapandet av kulturella stereotyper, i kontakter med byråkratiska system och på olika marknader (till exempel i reklam och sociala medier).³² Det sker genom social kontroll i nära relationer eller bara genom omedvetna beteenden bland vanliga hyggliga medmänniskor – ungefär som i kapitlets inledande citat. Slutligen leder icke-erkännandet till att de

» REDAN FÖRE
TONÅREN FÖRE-
STÄLLER SIG FLICKOR
OCH POJKAR MED
MEDELKLASS-
BAKGRUND ATT
DERAS FRAMTID SKA
UTSPELA SIG NÅGON
ANNANSTANS ÄN
DÄR DE VÄXER UPP

kvarboende unga både utestängs från att bidra till att utveckla lokalsamhället och förstärks i sin uppfattning att de inte är efterfrågade eller förväntas ha något att bidra med. Bristen på unga i kommunen blir då en självuppfyllande profetia i och med att många flyttar och de som stannar inte räknas.³³

För det fjärde *ser de unga sig som misslyckade och upplever misslyckandet som att det är deras eget fel*. Det är överhuvudtaget vanligt att unga uttrycker tankar om meningslöshet och att de inte känner sig sedda, respekterade och behövda, men desto ovanligare att det kopplas till samhällsstrukturen. Skammen och "misslyckandet" vänds inåt och upplevs som individuella tillkortakommanden.³⁴ Upplevelserna av att vara misslyckad kommer också till uttryck i mätningar under rubriker som "ungas psykiska ohälsa", men utgår även då från en individualisering av problematiken.

För den som är ung och bor i Söderhamn finns det alltså en – oftast outtalad – norm bland både unga och vuxna, där den som ur ett allmänt medelklass- och samhällsperspektiv vill framstå som en lyckad och ambitiös ung människa förväntas vilja flytta, helst till en storstad. Genom att forskningen har breddats till andra mindre orter och landsbygder står det också klart att storstadsnormen är generell – upplevelsen, bland framför allt arbetarklassungdomar, av att inte vara önskad eller behövd i hemkommunen har visat sig finnas runt om i Sverige. Det står således klart att det finns en påtaglig och utbredd storstadsnorm – numera omtalad som *den urbana normen* – som i hög grad styr ungas och vuxnas uppfattningar om vad som är normalt och naturligt att göra.

Vi kan även konstatera att den som är ung och lever med den urbana normen som sanning påverkas på djupet, i sin syn på sig själv och på de önsknings och planer man har och förväntas ha. Att uppleva ignorans eller utdefinierande stereotypisering – som "den töntiga lantisen" – blir för individen både identitetshotande och identitetsberövande eftersom bristen på delaktighet förhindrar och snedvrider den sociala identitetsbildningen.³⁵ Att inte kunna eller få vara med i samhället medför utöver en internaliserad känsla av skam också minskade möjligheter till lärande och utveckling för individen.³⁶

Kort sagt gör normen att positionen som arbetarklass och ung i periferin är entydigt negativ och underordnad, utom kanske i den närmaste kretsen av familj och kamrater. Den "operationaliserar" standardberättelsen på ett sätt som är till arbetarklassens och de perifera platsernas ständiga nackdel, den gör också ofta unga "stannare" till föremål för tvingande, fostrande eller behandlande åtgärder, eftersom de per definition utgör ett problem.

**» UPPLEVELSEN,
BLAND FRAMFÖR
ALLT ARBETARKLASS-
UNGDOMAR, AV ATT
INTE VARA ÖNSKAD
ELLER BEHÖVD I
HEMKOMMUNEN HAR
VISAT SIG FINNAS
RUNT OM I SVERIGE**

KAPITEL 6.

Motstånd i "gråzonen" och erkännandets praktik

» **HANLÄGGAREN
HOTAR MED
UTEBLIVET
EKONOMISKT STÖD,
OCH FÖRSÖKER FÅ
PELLE ATT FLYTTA
TILL NORGE**

I en utvärdering och analys av ett arbetsmarknadspolitiskt projekt riktat mot problematiska unga i Söderhamn stöter vi på Pelle.³⁷ Han har kategoriserats som en av cirka 50–100 unga "i gråzonen", det vill säga unga som står förhållandevis långt från arbetsmarknaden, till exempel genom att, som Pelle, pendla mellan arbetslöshet, sjukskrivning och åtgärder. Vid intervjutillfället befinner sig Pelle i en pressad situation, framför allt ekonomiskt – han uppger att han lever på 800 kronor per månad, "äter hårdbröd och nudlar". Projektet och en handläggare på arbetsförmedlingen sätter också press på flera sätt: handläggaren har anvisat honom en praktikplats som Pelle menar att han varken vill eller kan ta eftersom han är sjukskriven (men utan sjukpenning). Handläggaren hotar med uteblivet ekonomiskt stöd, och försöker få Pelle att flytta till Norge, eftersom det är projektets "jobbblösning". Pelle har, å sin sida, andra idéer och planer för framtiden – i Söderhamn, genom personliga kontakter och nätverk. I intervjun framkommer det tydligt att Pelle kommer att fortsätta sätta sig på tvären (utdraget ur intervjun börjar med att Lotta försöker fråga Pelle om vad handläggaren gör för honom):³⁸

- Jag tänker i alla fall att [handläggaren] vill dig väl, vill få in dig i nån aktivitet, men [handläggaren] fattar inte ...
- Jobba gratis åt dom vill dom.
- Ja kanske det är *det* dom vill (skrattar).
- *Det är så det är.*
- Du tror inte att det är dig [handläggaren] vill väl?
- På [anvisad praktikplats], dom utnyttjar yngre människors arbetskraft där, och säger typ "praktiserar du inte nu så får du inga pengar", så det är bara "ut och jobba med dig". Och så får man göra exakt samma saker som dom som har riktig lön.
- Men dom som har riktig lön ska inte dom föreställa nån slags handledare?
- Nej, vi får göra exakt samma. Praktiserar jag som vaktmästare, då får jag göra exakt samma sak som dom.
- Och vad har man ut av det då, får man bättre betalt?
- Nää.
- Inte mer än du har nu alls, utan det som är, är att du visar du kan jobba. Att dom kan bli någon sorts referenser. När nån annan skulle vilja anställa dig eller vilja ha dig på praktik så kan dom säga att, "ja men vi har sett att han funkar". Det är liksom så det är, det är inträdesbiljetten.
- Men jag kan fixa praktik själv överallt ... bara att jag får inte.
- Nää, för dom vill inte heller att du ska misslyckas, antar jag, alltså att du fixar praktik...
- Nä, jag måste visa framfötterna, att jag är engagerad ...
- Är du det då?
- ... i att göra något skitjobb.

- Men är du engagerad i att få till det för dig själv, i framtiden?
- Jaa.
- Det är du?
- *Men inte under andras krav.*

Han är alltså en av "stannarna". Som sådan får han tydligt och kännbart veta att det är fel; att han både borde och kanske rentav *måste* flytta. På en direkt fråga om han tänker bo kvar i kommunen är svaret "jag vill bo kvar här": "Jag har alla vänner här och familjen och allting sånt där, så innan jag ... då ska jag gå riktigt i botten innan jag flyttar härifrån". Han har också ett bredare nätverk och kontakter som resulterat i jobberbjudanden, problemet är bara att han måste ha körkort för att få jobben – vilket han inte har råd med. Därtill har Pelle på flera sätt en besvärlig arbetarklassbakgrund. Han är uppvuxen med skilda föräldrar och en missbrukande pappa, hoppade av gymnasiet, och menar att han "kan inte plugga", "har inte läshuvud" och dessutom diagnosen ADHD. Istället har han gått en svetsutbildning, skaffat truckkort och ser sin framtid i arbetarklassyrken, som svetsare eller "grovis". Framför allt vill han, som han själv säger, ha en "riktig lön" och kunna "stå på egna ben".

Det stora problemet med Pelle ur samhällets synpunkt är egentligen inte att han inte kan försörja sig; problemet är att han vägrar flytta och vägrar ta den anvisade praktikplatsen – det vill säga att han inte rättar sig efter normen, inte visar "det rätta jaget" eller den "rätta viljan". Han anses ha "fel attityd" och vara "störig". Ur Pelles synpunkt är problemet framför allt att ingen bryr sig om varken hans egna framtidsplaner eller om vad han själv tycker och tänker – hans röst tillmäts ingen betydelse. Det resulterar i en låst situation, där Pelle inte kommer vidare annat än om han fogar sig i kraven och där samhället tillgriper en arsenal av tvångsåtgärder. Eftersom Pelle inte upplever att han får någon hjälp av samhället – han upplever det tvärtom som att han är utsatt för tvång och blir utnyttjad – är han beredd att vända samhället ryggen, att, som han säger, "skita i allt". Han är också märkbart oengagerad i och kritiskt inställd till den åtgärd han är föremål för.

I utvärderingen konstaterar vi att tvångsmedlen inte fungerar, och kan hänvisa till annan forskning som säger samma sak, samt att effekterna inte sällan blir de motsatta; alienerande istället för inkluderande. Samtidigt har kommunen också genomfört ungdomssatsningar och projekt där man har prövat en annan, "mjukare" och mer lyssnande hållning. Man har då också nått andra och betydligt bättre resultat, såsom erkännande, ökad delaktighet och *empowerment*, genom att de unga ges nya möjligheter att påverka sin situation.³⁹ När vi försöker analysera hur det kan komma sig att samhället ändå framhärdar i den hårdare, tvingande linjen, framstår det som något av ett mysterium; som om det verkligt viktiga är själva upprätthållandet av normen och inte vad som sker med Pelle.

Ett exempel är kommunens hittills största ungdomssatsning, Ungdomslyftet. Satsningen var dels ett direkt svar på eskalerande problem med ungdomsgång och svartmålande beskrivningar av kommunens nedgång, dels medvetet riktad mot just de som stannar kvar. Det övergripande målet var demokratiskt – att inkludera unga i samhällslivet och förnya demokratins former och funktionssätt. Själva genomförandet överläts till största delen åt föreningslivet och de professionellt

» HAN ÄR ALLTSÅ EN AV "STANNARNA". SOM SÅDAN FÅR HAN TYDLIGT OCH KÄNNBART VETA ATT DET ÄR FEL

verksamma praktikerna som stod utanför den kommunala organisationen. Ungdomslyftet hade på det hela taget en tämligen ovanlig, till och med experimentell karaktär, på grund av den fristående positionen och mjuka linjen. Utfallet blev också på flera sätt positivt. Särskilt entusiastiska var de praktiker som tyckte att de äntligen fick utrymme och ordentliga resurser att jobba med.

Men Ungdomslyftet uppdagade även en djupgående konflikt mellan den ordinarie (kommunala) förvaltningen och de som backade upp och genomförde satsningen. Ibland blev det en konflikt mellan politiker och tjänstemän, ofta mellan olika synsätt och samhällsberättelser. Det blev tydligt att ungdomssatsningen hotade starka intressen och ett sedan länge etablerat maktförhållande. Ungdomslyftet byggde till stor del på underifrånperspektiv, demokratiskt fotarbete och öppenhet om kommunens problem. Denna konflikt är ännu inte avgjord. Det finns i dag inget entydigt politiskt ställningstagande varken för eller emot vägvalet; en del av satsningarna lever vidare, andra delar har avslutats.

Konflikten är ett återkommande mönster även i senare satsningar. De exemplifierar inte minst att när projekteten prövar mer erkännande förhållningsätt så blir de också mer svårhanterliga för samhällets makt-havare. Vår roll har då varit att även lyfta praktikernas erfarenheter och berättelser om vad som fungerar i arbetet med ungdomarna. Dessa praktiker framför inte sällan kritiska synpunkter på vad de anser vara en bristande förmåga att lyssna in och se individerna "där de är", istället för att de ska anpassa sig till en färdig norm eller modell.

"Det måste vara på riktigt" är ett uttryck som unga ofta använder när de vill beskriva vad som får dem att vilja delta och vad som gör dem engagerade. Det handlar då om att det måste vara meningsfullt i bemärkelsen *socialt värdesatt*, det vill säga att det måste ha betydelse för någon annan, att ens insats måste uppskattas och sättas värde på i ett mer samhälleligt perspektiv.⁴⁰ Det är vad som sker när unga får jobb – och därmed erkännande – via de sociala nätverken. I det avseendet gör ändå de unga från arbetarklassen (som Pelle) ett motiverat val när de stannar på hemorten och prioriterar närheten till "de man känner".⁴¹

Att den insats unga gör är socialt värdefull kan också understrykas genom att andra vill bidra till att den ska genomföras och möter upp med uppmärksamhet och direkta insatser. Att få ett respektfullt erkännande handlar helt enkelt om att värderas i form av konkreta resurser. Bekräftelsen visar sig då i sådant som att få en rimlig ersättning eller lön, i att det man engagerar sig i värderas i utvecklingstermer och stöttas genom personal, lokaler och pengar.⁴² I utvärderingen av Ungdomslyftet – som just gav denna bekräftelse – beskriver en av dem som var med i ungdomsgängen vad det kan innebära: "Innan blev man bara sedda när man gjorde något dåligt. Här blev man plötsligt sedda för något annat – något bra [...] Det var många som fick känna att de var något värd".⁴³

När professionellt arbetande vuxna axlar den här rollen kan även "problematiska" unga se att det finns en plats för dem och ett behov av just deras insatser, även utanför kretsen av de närmaste. Men det är som sagt inte det vanliga. I mötet med representanter för kommunen och näringslivet är det mer sannolikt att de möts av en inbyggd fostrande förväntan på att de borde vara och vilja annorlunda, och att den respons de får berättar för dem att de inte riktigt passar in i det lyckade idealet.

» I MÖTET MED REPRESENTANTER FÖR KOMMUNEN OCH NÄRINGSLIVET ÄR DET MER SANNOLIKT ATT DE MÖTS AV EN INBYGGD FOSTRANDE FÖRVÄNTAN PÅ ATT DE BORDE VARA OCH VILJA ANNORLUNDA

Det underliggande budskapet blir då att de får skylla sig själva om det inte går så bra för dem.

Bland de som inte erfar erkännande finns snarare en frustration och känsla av orättfärdighet.⁴⁴ Man uppfattar orättvisor och icke-erkännande men kan inte sätta fingret på vad det handlar om. Även om somliga säger att de tycker om platsen där de bor saknas erkännandet i form av resurser och ett respektfullt tilltal. Skavet blir frön till vad som kan beskrivas som en motståndskultur eller antikultur. De i arbetarklassen som uppfattar att de inte är inkluderade i en dominerande, påbjuden norm utvecklar som bekant inte sällan någon form av gemensamt avståndstagande från högre utbildning och en skeptisk inställning till försök till uppfostran och uppifrån kommande påbud om hur de borde vara.⁴⁵ Men för att det ska resultera i något som kan ändra på det orättfärdiga krävs också ett medvetandegörande av vad man ska göra motstånd mot och om vad det egentligen är som man är missnöjd med.

KAPITEL 7.

Avslutning: På väg mot en återupptäckt av det gemensamma?

Makt- och klassanalysen säger oss att standardberättelsen har flera viktiga och samverkande funktioner. I huvudsak fungerar den exkluderande, särskiljande, underordnande och normerande. Den är också – samtidigt – verksam på flera nivåer och i en rad olika sammanhang:

Den etablerar och reproducerar ett "universellt", idealiserat och normativt subjekt – den individuella normen. Standardberättelsen *subjektiverar* i den dubbla betydelsen *underordnar* och *föreskriver vad som är subjektets (jagets, individens) rätta form*.⁴⁶ Att ta den för sann är att göra ett visst jag. Subjektiveringen blir då en individualisering. Subjektformen är – idealt sett – platslös, frigjord, urban, liberal, framåtblickande och modern.⁴⁷ Omvänt sett kan subjektet inte vara platsbundet, kollektivt, ruralt, traditionellt, tillbakablickande. Formen är alltså i flera avseenden negerande, uteslutande och "tystande".

Standardberättelsen etablerar och reproducerar en i det geografiska rummet särskiljande och underordnande norm – den urbana normen. Den utgår från ett "centrum", som är en global urbanitet, och fastställer därmed en motsvarande *global periferi*. Denna periferi kan finnas i princip överallt; det som definierar den är globaliseringens exkluderande och underordnande av det lokala, rurala eller avlägset "andra". Effekten blir en generell nedvärdering eller negligering av den perifera platsen och de som är bosatta där – vilket ofta är landsbygden och lantisen, mindre orter, småstaden och småstadsbon. Den här sortens perifera platser betraktas och behandlas som offer för globaliseringen, som värdelösa, döende och mer eller mindre som tomma ytor, utan egen rätt.⁴⁸ Eller så kan det vara den rumsliga tudelning som frambringar den segregerade stadsdelen eller förorten – och som finns såväl *inom* småstaden Söderhamn som i de större städerna – med enklaver av så kallat utanförskap, social utsatthet, socioekonomisk marginalisering, lågstatusboende, koncentrationer av etnisk och kulturell "annorlundahet", etc.⁴⁹

Standardberättelsen etablerar och reproducerar en i det sociala livet särskiljande och underordnande klassnorm – medelklassnormen. Den underordnar, exkluderar eller "tystar" arbetarklassen *just som klass eller kollektiv*. Genom individualiseringen blir klasstillhörigheten osynlig, outtalad och inte sällan förnekad. Det finns även, som vi har sett, en tendens att dölja eller borttränga erfarenheterna av social ojämlikhet och förtryck, genom att tala om historia, kultur och etnicitet. På så vis historiseras, kulturaliseras och etnifieras klasskillnaderna. Att den gemensamma erfarenheten som underordnad klass inte har någon plats i berättelsen innebär också att individen varken kan bli sedd och erkänd såsom varande i sin samhällsklass eller själv kan se denna erfarenhet.

Standardberättelsen etablerar och reproducerar en utopisk framtidssnorm. Den inför en absolut skillnad mellan olika epoker (den industriella och postindustriella), underordnar och utesluter allt som hänförs till den tidigare epoken eller till traditionella kulturer. Den är alltid

» EFFEKTEN BLIR EN GENERELL NEDVÄRDERING ELLER NEGLIGERING AV DEN PERIFERA PLATSEN OCH DE SOM ÄR BOSATTA DÄR

» I PRINCIP ALLT
OCH ALLA KAN
UNDERORDNAS
DEN KAPITALISTISKA
MARKNADENS LOGIK

framtidensinriktad; talar alltid om någon form av framsteg. Normen är att "blicka framåt", aldrig att "blicka bakåt". Framtiden finns bokstavligen inte på plats, den finns "någon annanstans".

Som sagt verkar alla dessa normer i princip samtidigt, men har olika effekter för individen, i rummet, i det sociala livet och i historien. Det väsentliga är att dessa effekter har en och samma övergripande funktion – att legitimera och motivera ett geopolitiskt, ekonomiskt och socialt maktförhållande. Därmed möjliggör den också en maktutövning som innebär att i princip allt och alla kan underordnas den kapitalistiska marknadens logik. Detta blir då kanske som tydligast för den enskilde när underordnandet visar sig i den samhällsliga byråkratins form, som ett strukturellt våld riktat mot utanförskapet, migranterna, de otillräckliga medborgarna eller konsumenterna.⁵⁰

Vad är då berättelsen? Varför ska vi överhuvudtaget tala om just en berättelse – och inte bara om en norm eller form av maktutövning? Analysen ger oss tre svar:

Berättelsen är *politisk* – i sig ett politiskt narrativ. Först och främst bejakar den globaliseringen, det vill säga den globaliserade marknadens logik och den "platslösa" kapitalismens utbredning. Den är i grunden nyliberal och gör anspråk på en slutgiltig politisk och ekonomisk konsensus, vilket innebär att den inte alls utger sig för att vara politisk, utan tvärtom döljer det politiska.⁵¹ Det är också en av de förklaringar vi finner till varför de marginaliserade rösterna tystas – just eftersom det som sägs i så hög grad är politiskt och dessutom ofta rymmer en kritik mot nyliberalismen.

Berättelsen är en *verklighetsbeskrivning* – i sig ett narrativ som förklarar världen och samhällsförändringarnas högre mening. Den anger "hur det är", det som inte kan motsägas. Den skapar också en viss form av verklighet och meningsfullhet. Utan berättelsen skulle det inte finnas varken en mening, en riktning eller ett syfte med samhällsförändringarna. Meningen är löftet om framsteget. Mer allmänt sett behövs också ett sammanhängande synsätt, en "karta", för att kunna förstå och förklara hur världen är beskaffad och varför den förändras på ett visst sätt.

Berättelsen är i sig en *idealiserings* av det som sker och av ekonomins drivkrafter. Som historieskrivning förutsätter den en av det sociala och kulturella livet oberoende historia med en egen riktning, en "upphöjdhet", som står i motsats till själva skeendet, det vill säga den historia vi lever och är en del av.⁵² Berättelsen utgör en förskjutning i tiden och rummet, ett uppskjutande och undandragande, på samma sätt som den globala ekonomin rör sig bort från platserna och (skenbart) "försvinner".⁵³

Å andra sidan har vi Pelle. Vad han gör, är att han faktiskt vägrar rätta sig efter vad standardberättelsen föreskriver och i stället hävdar att något annat är viktigare. Framför allt blir det tydligt att när han pressas – "pushas", som han själv säger – så ställs allt på sin spets; det blir slutligen en fråga om att hans värdighet och självkänsla står på spel. Det kommer att handla om *vem han är* och *vad han värdesätter*, om att han *bör vara en annan*, som rättar sig efter det samhället värdesätter och har stakat ut som "rätt väg". Han bör ju inte göra som arbetarklassen och bör inte heller prioritera hemorten. När Pelle vägrar blir svaret dels ett offentligt tillrättavisande,⁵⁴ dels upptrappat strukturellt våld; det vill säga ett våld som utövas genom en byråkrati (projektet och myndigheten) där

individens endast kan vara ett visst subjekt. Byråkratin skapar "problemet Pelle", gör en problembeskrivning och kategorisering. Men samtidigt förloras personen Pelle ur sikte. Byråkratin kan så att säga inte greppa "hela Pelle".

Det här liknar det vi märkte i intervjuerna med folket i Gävleborg: berättelsen är *inte internaliserad*, de underordnade (särskilt arbetarklassen) känner inte igen sig i den och är angelägna om att få föra fram sina egna berättelser. De har inte heller alltid rättat sig efter normen. Frågan är sedan vad det betyder för samhällets och samhällsutvecklingens vidkommande.

Här ligger teorier om subjektets kris och slutet för de "stora berättelserna" nära till hands. Det finns ju också en kritisk historieskrivning, ibland med utgångspunkten tagen i underordnade subjekt, och exempel på när den officiella historien "har spruckit" och det "väller fram en ström av tillbakaträngt historiskt material".⁵⁵ För att inte här föra diskussionen alltför långt konstaterar vi endast att denna kritik och historieskrivning har en mycket marginell demokratisk, politisk och ekonomisk betydelse. Den spelar framför allt ingen roll för de beslut som tas i samhället. Sätillvida är maktförhållandet intakt.

I stället ställer vi frågan om individualiseringens gränser och en möjlig återupptäckt av det gemensamma. Å ena sidan har det blivit tydligt att det gemensamma – samhällsklassen, platsen eller marginaliteten – kan sönderfalla i hur många berättelser och olikartade erfarenheter som helst; att vi till exempel har att göra med en tämligen heterogen och skiktad arbetarklass, kanske också med ett än mer utsatt och utspritt prekariat. Man blir, inom maktförhållandet, så att säga underordnad i sin olikhet, och kan därför ha en mängd skilda erfarenheter av underordning. I så måtto har individualismen verkligen triumferat – frågan blir ju om det under dessa omständigheter överhuvudtaget är meningsfullt att tala om samhällsklasser och gemensamma intressen.

Å andra sidan är alla former av underordning närbesläktade och likartade eftersom de har samma ursprung. Man kan exempelvis klumpas ihop och generaliseras som "lantia" bara för att man är bosatt på en viss plats, men i övrigt tillhör olika samhällsklasser. Det blir med andra ord möjligt att nedvärdera platsen genom att klassaspekten sammanblandas med plats – samtidigt drabbar platsens nedgång alla som bor på platsen, liksom själva erfarenheten av att leva på en "skammad" plats. Det blir då uppenbart att det finns en gemensam, underordnad position, en viss utsatthet, och därmed ett större maktförhållande.

Livsberättelserna gör det också tydligt att det finns en bland folket gemensam erfarenhet av att inte vara en del i historiens gång. De intervjuade har samma upplevelse av att på ett paradoxalt sätt både befinna sig utanför historien och mitt i ett bekymmersamt historiskt skeende. På så vis upplever man det som att det finns en bristande överensstämmelse mellan samhällsberättelsen och den vardagliga verkligheten. Det uppstår ett märkbart glapp, som även det tydliggör underordningen.

Sedan beror naturligtvis en hel del på vad som händer med det tystade och utslutna – det finns ju ändå kvar, i det tysta, och kan återkomma till exempel som krav på upprättelse och rättvisa. Det kan kanske rentav "göra skandal".⁵⁶ Även om arbetarklassen eller folket i dag inte har någon synlig, gemensam rörelse, har den en förändrande betydelse eftersom även "fel" handlingar har samhällseliga konsekvenser. Kanske

» LIVSBERÄTTELSENA
GÖR DET OCKSÅ
TYDLIGT ATT DET
FINNS EN BLAND
FOLKET GEMENSAM
ERFARENHET AV ATT
INTE VARA EN DEL I
HISTORIENS GÅNG

» VAD KLASS-
ANALYSEN SKULLE
KUNNA LEDA
TILL VORE DÅ ETT
SYNLIGGÖRANDE
AV EN RAD
GEMENSAMMA
ERFARENHETER

märks det bara som ett diffust eller trögt motstånd, eftersom den kapitalistiskt drivna samhällsutvecklingen ständigt, som Wolfgang Streeck formulerar det, "stöter mot den sociala livsvärldens logik".⁵⁷ Eller så uppstår helt oväntade utbrott och "bumerangeffekter", som den etablerade ordningen varken kan förutsäga eller tränga bort.⁵⁸

Ett exempel är migranternas närvaro. Vi kan beskriva det som en återkomst av de "bortträngda andra": de människor och de levnadssätt som uttryckligen sägs höra till det förgångna och åtminstone ska finnas någon annanstans finns nu här mitt ibland oss och väcker krav på att få sitt människovärde erkänt. Kvinnans berättelse om hederskulturens brott mot individen återaktualiserar och påminner om frågan om det "nakna livets" rättigheter, det vill säga om vilken rätt hon kan tillerkännas bortom frågan om hon är svensk eller inte, bortom den ursprungliga kulturella, etniska och nationella tillhörigheten.⁵⁹ Det är när denna fråga infinner sig som ett rättmätigt krav på lika värde och som en uppfordran till det samtida samhället hon märker av "fegheten" och "tystnaden". Det blir ett kritiskt ifrågasättande av vad det är som är "så svårt"; varför samhället inte bara självklart står upp för de rättigheter som lärs ut.

Ett annat exempel är den högerpopulistiska och nationalistiska reaktion som har blivit alltmer utbredd på rurala, icke-urbana platser, och vars företrädare gärna talar om kulturella och etniska skillnader, och inte sällan utger sig för att tala i de tystades namn.⁶⁰ Ett tredje exempel är den mot- eller antikultur som visar sig i grupp- eller gängbildningar där marginaliserade och maktlösa unga kan få ett annat sorts erkännande. Ett fjärde exempel är nya sociala rörelser och nätverk som uttryckligen vänder sig mot den urbana normen, just eftersom den har blivit synliggjord. För dem blir det viktigt att lyfta och uppvärdera det som har blivit nedvärderat och skambelagt.⁶¹

Vart allt detta tar vägen vet vi inte. Men vi menar att det är en situation som är farlig, inte minst ur en demokratisk synpunkt. Att bemöta migranter, konservativ populism, motkulturer eller maktkritiska rörelser antingen med tystnad eller med repressiva åtgärder kommer inte att leda till att fenomenen försvinner. Risken är snarare att motsättningarna fördjupas.

Frågan om återupptäckten av det gemensamma landar i en fråga om hur man i denna situation *upptäcker delade villkor*. Hur kan man börja prata om det som är skambelagt och fjättrat i en individualiserande (subjektiverande) diskurs, utan att tappa maktförhållandena ur sikte? Vad skulle hända om det Po Tidholm kallar "resten av Sverige" utvecklade ett klassmedvetande och därmed en insikt om underordningen och marginaliseringen inom den globala kapitalismen? Kan det vara möjligt att komma fram till en samhällsfråga som handlar om att förändra själva förhållandet mellan demokratin och kapitalet, om att bryta uppdelningen i centrum och periferi, så att de underordnades röster verkligen kan räknas?

Vad klassanalysen skulle kunna leda till vore då ett synliggörande av en rad gemensamma erfarenheter bortom det komplex av kultur-, etnicitets- och nationsfrågor som skymmer insikten. Integrationsfrågan skulle inte bara vara en fråga om att "komma in i samhället", utom om var någonstans i klassamhället man hamnar som migrant. Att "integreras" vore inte endast detsamma som att "bli svensk", utan ett ifrågasättande

av vad slags subjekt man förväntas bli. Det kunde avslöja att man delar upplevelser av att bli skambelagd och nedvärderad på grund av en viss position eller plats i en maktordning. Av samma anledning delar man, på gott och ont, beroendet av nära sociala relationer. I allt detta finns också ett implicit krav på jämlika och jämställda förhållanden, på en återupprättad välfärd, och en möjlig upptäckt av en utväg ut ur tystnaden, genom återupppfinnandet av en solidarisk gemenskap. Möjligen är det något sådant som sker när praktikerna solidariserar sig med, snarare än "hjälp", arbetarklassens unga eller de asylsökande.

Vi föreställer oss alltså att en möjlighet finns i själva det möte och samtal som intervjuerna, när de blev som bäst, utvecklade sig till. Vi kan då tänka oss att samtalet kunde fortsätta som ett samhälleligt, demokratiskt samtal, där man på djupet börjar talar med varandra om framtidsfrågorna. Nu vet vi ju ändå att erfarenheterna av underordning "sitter i" och utgör en livsavgörande upplevelse som individen sannolikt aldrig glömmer. För att kunna dela erfarenheten på ett sätt som både leder till erkännande och demokratiska samhällsförändringar behövs dels ett forum för sådana samtal, dels någon form av gemensam förståelsegrund (berättelse) och rörelse med en demokratisk eller politisk idé om samhällets, platsernas och landsbygdernas önskvärda utveckling. Denna idé kan i så fall inte ha sin grund i ett enhetligt eller idealiserat subjekt, utan måste rymma flera "vi", som är öppna för samtal.

Litteratur

- Abrahamsson, Hans (2012). *Städer som nav för en globalt hållbar samhällsutveckling eller slagfält för sociala konflikter*. Malmö stad.
- Agamben, Giorgio (2010 [1995]). *Homo sacer. Den suveräna makten och det nakna livet*. Göteborg: Daidalos.
- Andersson, Roger (2000). Karriärernas geografi – en fråga om arv och miljö. I: Berger S (red.), *Det nya samhällets geografi*. Uppsala: Uppsala Publishing House AB.
- Ambjörnsson, Fanny (2004). *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Antonovsky, Aaron (1991). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur & kultur.
- Azar, Michael (2006). *Den koloniala bumerangen. Från schibbolet till körkort i svenskhet*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Bauman, Zygmunt (2012). *Collateral damage. Social ojämlikhet i en global tidsålder*. Göteborg: Daidalos.
- Bunar, Nihad och Trondman, Mats (2001). *Varken ung eller vuxen*. Stockholm: Atlas.
- Eriksson, Madeleine (2010). *(Re)producing a periphery. Popular representations of the Swedish North*. Umeå: Umeå universitet.
- Graeber, David (2015). *Reglernas utopi. Om teknologi, enfald och byråkratins hemliga fröjder*. Göteborg: Daidalos.
- Hammar, Siw och Svensson, Lotta (2003). "Young people, social capital and regional development – who can count on these connections?", *Scottish youth issues journal*, nr 7:2003.
- Harvey, David (2006). *Spaces of Global Capitalism. A Theory of Uneven Geographical Development*. London: Verso.
- Honneth, Axel (2003). *Erkännande. Praktisk-filosofiska studier*. Göteborg: Daidalos.
- Håkansson, Peter (2011). *Ungdomsarbetslösheten – om övergångsregimer, institutionell förändring och socialt kapital*. Lund: Lunds universitet.
- Johansson, Anders (2016). *Självskrivna män. Subjektiveringens dialektik*. Göteborg: Glänta.
- Jörnmark, Jan och von Hausswolff, Annika (2011). *Avgrunden*. Göteborg: Tangent förlag.
- Kalb, Don (2009). "Conversations with a Polish populist: Tracing hidden histories of globalization, class, and dispossession in postsocialism (and beyond)", i *American Ethnologist* vol. 36.
- Kings, Lisa (2011). *Till det lokals försvar. Civilsamhället i den urbana periferin*. Lund: Arkiv förlag.
- Kristensson Ugglå, Bengt (2002). *Slaget om verkligheten. Filosofi – omvärldsanalys – tolkning*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Lave, Jean (1991). Situating learning in communities of practice. I: Resnick L, Levine J, and Teasley T (Eds.), *Perspectives on socially shared cognition*. Washington DC: APA.
- Lindberg, Henrik (2002). *Att möta krisen. Politikbyte på lokal nivå under industrikrisen i Söderhamn 1975–1985*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

- Lindqvist, Mats (2009). "Förändringshysteri". I: Hagborg, Anna, Lennartsson, Rebecka och Vallström, Maria (red.), *Tidens termik. Hastighet och kulturell förändring*. Umeå: Boréa bokförlag.
- Lundin, Ylva (2016). "Arbrå i fokus när Po Tidholm lyfter landsbygdens framtid i SVT", <http://www.helahalsingland.se>.
- Nyberg, Mikael (2018). *Det nya arbetslivet: management by stress*. Stockholm: Katalys.
- Salonen, Tapio (red.) (2011). *Hela staden. Social hållbarhet eller desintegration?* Umeå: Boréa bokförlag.
- Scheff, Thomas J (2012) "Alienation and Hidden Shame: Social-Emotional Causes of Conflict". <http://www.soc.ucsb.edu/faculty/scheff/88.pdf>.
- Skeggs, Beverly (2000). *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Standing, Guy (2013). *Prekariatet. Den nya farliga klassen*. Göteborg: Daidalos.
- Streeck, Wolfgang (2013). *Köpt tid. Den demokratiska kapitalismens uppskjutna kris*. Göteborg: Daidalos.
- Svensson, Lotta (2006). *Vinna och försvinna? Drivkrafter bakom ungdomars utflyttning från mindre orter*. Linköping: Linköpings universitet.
- Svensson, Lotta (2010). "Ungdomar, kulturarv och samhällsutveckling". I: Jonsson, L (red.) *Astrid Lindgrens världar i Vimmerby*. Lund: Nordic Academic Press.
- Svensson, Lotta (2011). "Ungdomars bristande intresse för lokal utveckling – en självuppfyllande profetia?" I: Möller, P (red.) *Vem bygger landet? Om unga och vuxna i den regionala utvecklingen*. Gidlunds förlag.
- Svensson, Lotta (2014). "Nu styr vi upp stan!" I: Vallström, M (red.), *När verkligheten inte stämmer med kartan. Lokala förutsättningar för hållbar utveckling*. Lund: Nordic Academic Press.
- Svensson, Lotta (red.) (2017). *Lämna eller stanna? Valmöjligheter och stöd för unga i "resten av Sverige"*. Lund: Nordic Academic Press.
- Trondman, Mats (2001). *Att flytta eller stanna*. Centrum för kulturforskning, Rapport 2001:2, Växjö universitet.
- Ungdomsstyrelsen (2010). *Fokus 10 – om ungas inflytande*. Stockholm: Ungdomsstyrelsens skrifter 2010:10.
- Vallström, Maria (2010). *Vägar fram – ungdomssamverkan i Söderhamn. Utvärdering av ESF-projektet Högtrycket*. FoU Söderhamn.
- Vallström, Maria (2014). "Berättelser om plats, platsen som berättelse". I: Vallström, M (red.), *När verkligheten inte stämmer med kartan. Lokala förutsättningar för hållbar utveckling*. Lund: Nordic Academic Press.
- Vallström, Maria och Engström, Lennart (2014). *Motbilder. Om samhällsförändring och migration på mindre orter*. Gävle: Länsmuseum Gävleborg.
- Vallström, Mikael (2006). *Det förflutnas närvaro. Essäer om norrländska kulturarv, historieskrivning och de andras spår*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Vallström, Mikael (2011). *Att återerövra framtiden. Småstaden, ungdomarna och demokratins möjligheter*. Lund: Nordic Academic Press.
- Vallström, Mikael (2014). "Livsviktig historia? Bäcksjöbrev, självbiografiskt berättande och existensfrågans metodologi", i *Kulturella Perspektiv* nr 3.
- Vallström, Mikael (red.) (2015). *Forskning och praktik i kritisk närhet. 15 år av interaktiva erfarenheter*. FoU Söderhamn.
- Wacquant, Loïc (2009). *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham and London: Duke University Press.
- Willis, Paul (1977). *Fostran till lönearbete*. Göteborg: Röda bokförlaget.
- Young, Iris Marion (2000). *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. Stockholm: Atlas.

Noter

- 1 Ylva Lundin, "Arbrå i fokus när Po Tidholm lyfter landsbygdens framtid i SVT" (<http://www.helahalsingland.se>). Fram till 1973 var Arbrå en egen kommun med orten Arbrå som centralort. Sedan 1971 års kommunreform (som var fullt genomförd 1974) ingår Arbrå i Bollnäs kommun.
- 2 Madeleine Eriksson, *(Re)producing a periphery. Popular representations of the Swedish North* (2010). Jämför David Harvey, *Spaces of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical Development* (2006).
- 3 För en redogörelse för den forskning som har bedrivits vid FoU Hälsingland (tidigare FoU Söderhamn), se Mikael Vallström (red.), *Forskning och praktik i kritisk närhet. 15 år av interaktiva erfarenheter* (2015).
- 4 Undersökningen (projektet) initierades hösten 2012 och slutfördes våren 2015. Intervjuerna gjordes från april 2013 till juni 2014.
- 5 Till grund för urvalet ligger offentlig statistik. Intervjuerna är naturligtvis inte representativa i en strikt statistisk mening, de ger snarare en illustrativ bild av länets befolkning. För att komma i kontakt med lämpliga intervjupersoner använde vi oss av praktiska skäl huvudsakligen av de kontaktnät vi (FoU Hälsingland) och folkteatern hade tillgång till. Några av intervjuerna gjordes också med slumpvis utvalda personer.
- 6 Här utgår definitionen av arbetarklass från utbildning, yrkesstatus och att individerna "delar likartade grundläggande materiella, sociala och existentiella villkor" (Nihad Bunar och Mats Trondman, *Varken ung eller vuxen*, 2001, s. 36).
- 7 Jämför Bunar och Trondman, *Varken ung eller vuxen* (2001), s. 525, om "krackelerade möjlighetsstrukturer" och "privatiserade egenstrategier".
- 8 Mikael Vallström, "Livsviktig historia? Bäcksjöbrev, självbiografiskt berättande och existensfrågans metodologi", i *Kulturella Perspektiv* nr 3 2014.
- 9 Mikael Vallström, *Det förflutnas närvaro. Essäer om norrländska kulturarv, historieskrivning och de andras spår* (2006).
- 10 Bengt Kristensson Uggla, *Slaget om verkligheten. Filosofi – omvärldsanalys – tolkning* (2002), s. 60–68. Jämför Mikael Nyberg, *Det nya arbetslivet: management by stress* (2018).
- 11 Se till exempel Mikael Vallström (red.), *När verkligheten inte stämmer med kartan. Lokala förutsättningar för hållbar utveckling* (2014), s. 25–55.
- 12 Ibid.
- 13 Jämför Zygmunt Bauman, *Collateral damage. Social ojämlikhet i en global tidsålder* (2012), s. 24, om hur samhällsförändringarnas "oavsiktliga offer" utsätts för "den trefaldiga förbannelsen att tystas, uteslutas och förödmjukas".
- 14 Henrik Lindberg, *Att möta krisen. Politikbyte på lokal nivå under industrikrisen i Söderhamn 1975–1985* (2002), s. 37.
- 15 Jan Jörnmark och Annika von Hauswolff, *Avgrunden* (2011).
- 16 I ett annat sammanhang beskriver Jörnmark det som att Ljusne är "på väg mot framtiden på rullator" (<http://www.jornmark.se/places>).
- 17 Maria Vallström och Lennart Engström, *Motbilder. Om samhällsförändring och migration på mindre orter* (2014).

- 18 Tätorten Ljusne hade som mest, under 1960-talet, nästan 3800 invånare; som minst 1 917, år 2010. Därefter har befolkningen ökat till 1946 (2015). Söderhamns kommun hade en bottennotering med 25 647 invånare 2010 (från 32 243 i mitten av 1970-talet), i dag är antalet 25 811 (september 2017).
- 19 Mikael Vallström, *Att återerövra framtiden* (2011), s. 14–20; Maria Vallström, "Berättelser om plats, platsen som berättelse", i Mikael Vallström (red.), *När verkligheten inte stämmer med kartan* (2014), s. 57–97.
- 20 Jämför Vallström & Engström, *Motbilder* (2014), s. 91–94, för exempel på en liknande berättelse.
- 21 För att anonymisera hennes berättelse har en del uppgifter ändrats.
- 22 Jämför Vallström och Engström, *Motbilder* (2014), s. 21–31.
- 23 Guy Standing, *Prekariatet. Den nya farliga klassen* (2013), s. 93. Standing betecknar migranterna som denizens, det vill säga som en del av det prekariat som förnekas fullvärdiga medborgerliga rättigheter.
- 24 Jämför Hans Abrahamsson, *Städer som nav för en globalt hållbar samhällsutveckling eller slagfält för sociala konflikter* (2012), s. 11, 24, om den "ojämna utvecklingens logik" och framväxten av informella försörjnings- och trygghetssystem på grund av ökad segregation.
- 25 Jämför Michael Azar, *Den koloniala bumerangen. Från schibbolet till körkort i svenskhet* (2006), särskilt kapitlet "De begravda rösterna och den dubbla exilen" (s. 128–138).
- 26 Lotta Svensson, *Vinna och försvinna? Drivkrafter bakom ungas utflyttning från mindre orter* (2006), s. 9–10. Från intervjuundersökning 2001–2002.
- 27 Ibid. Se också Lotta Svensson, *Ungdomar, kulturarv och samhällsutveckling* (2010), Mikael Vallström, *Att återerövra framtiden. Småstaden, ungdomarna och demokratins möjligheter* (2011).
- 28 Jämför Ungdomsstyrelsen, *Fokus 10 – om ungas inflytande* (2010).
- 29 Siw Hammar och Lotta Svensson, *Young people, social capital and regional development – who can count on these connections?* (2003), Svensson, *Vinna och försvinna?* (2006).
- 30 Mats Trondman, *Att flytta eller stanna* (2001).
- 31 Thomas J Scheff, "Alienation and Hidden Shame: Social-Emotional Causes of Conflict" (2012).
- 32 Iris Marion Young, *Att kasta tjejkast: texter om feminism och rättvisa* (2000).
- 33 Lotta Svensson, *Ungdomars bristande intresse för lokal utveckling – en självuppfyllande profetia?* (2011).
- 34 Se till exempel Lotta Svensson, "Ungdomar, kulturarv och samhällsutveckling" (2010), Vallström, *Att återerövra framtiden* (2011).
- 35 Scheff, *Alienation and Hidden Shame* (2012).
- 36 Jean Lave, *Situating learning in communities of practice* (1991).
- 37 Vallström, *Att återerövra framtiden* (2011), s. 103–145. Projektet hade namnet "Högtrycket" och finansierades av Europeiska socialfonden, det kopplar också explicit projektet till "berättelsen". Se också Maria Vallström, *Vägar fram – ungdomssamverkan i Söderhamn. Utvärdering av ESF-projektet Högtrycket* (2010).
- 38 Intervjun är anonymiserad och gjordes av Lotta Svensson. Utdraget finns publicerat i Vallström, *Att återerövra framtiden* (2011), s. 136.
- 39 Vallström, *Att återerövra framtiden* (2011), s. 21–58.
- 40 Aaron Antonovsky, *Hälsans mysterium* (1991).
- 41 Peter Håkansson, *Ungdomsarbetslösheten – om övergångsregimer, institutionell förändring och socialt kapital* (2011), Roger Andersson, *Karriärernas geografi – en fråga om arv och miljö* (2000).

- 42 Lotta Svensson (red.), *Lämna eller stanna? Valmöjligheter och stöd för unga i "resten av Sverige"* (2017).
- 43 Vallström, *Att återerövra framtiden* (2011), s. 170.
- 44 Jämför Axel Honneth, *Erkännande. Praktisk-filosofiska studier* (2003), Abrahamsson, *Städer som nav för en globalt hållbar samhällsutveckling eller slagfält för sociala konflikter* (2012), s. 28–29, om "växande frustrationsgap".
- 45 Se till exempel Paul Willis, *Fostran till lönearbete* (1977), Beverly Skeggs, *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön* (2000) och Fanny Ambjörnsson, *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer* (2004).
- 46 Jämför Anders Johansson, *Självskrivna män. Subjektiveringens dialektik* (2016).
- 47 Historiskt sett är subjektformen också manlig, västerländsk, "vit" (ibid., se också till exempel Azar, *Den koloniala bumerangen* (2006)).
- 48 Ett uppmärksammat exempel är begreppet "skräpyta", lanserat av ekonomen Kjell A. Nordström.
- 49 Jämför Tapio Salonen (red.), *Hela staden. Social hållbarhet eller desintegration?* (2011), Abrahamsson, *Städer som nav för en globalt hållbar samhällsutveckling eller slagfält för sociala konflikter* (2012), Lisa Kings, *Till det lokals försvar. Civilsamhället i den urbana periferin* (2011).
- 50 David Graeber, *Reglernas utopi. Om teknologi, enfald och byråkratins hemliga fröjder* (2015). Jämför Loïc Wacquant, *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity* (2009).
- 51 Det har till exempel talats om "historiens slut", "Washington Consensus" och "TINA" (There Is No Alternative). Jämför Zygmunt Bauman, *På spaning efter politiken* (1999), s. 40–44.
- 52 Kristensson Ugglå, *Slaget om verkligheten* (2002), s. 138–145, om skillnaden mellan den historia vi skriver (die Historie) och den historia vi själva lever (die Geschichte).
- 53 Se till exempel Mats Lindqvist, "Förändringshysteri", i Anna Hagborg, Rebecka Lennartsson & Maria Vallström (red.), *Tidens termik. Hastighet och kulturell förändring* (2009).
- 54 I lokaltidningen *Söderhamnskuriren* skrivs flera artiklar och ledare riktade mot "stannarna" i projektet Högtrycket, som uttryckligen uppmanas att flytta och anklagas för att vara "lata" (Vallström, *Att återerövra framtiden* (2011), s. 127).
- 55 Kristensson Ugglå, *Slaget om verkligheten* (2002), s. 123.
- 56 Kristensson Ugglå 2002, s. 123.
- 57 Wolfgang Streeck, *Köpt tid. Den demokratiska kapitalismens uppskjutna kris* (2013), s. 14.
- 58 Azar, *Den koloniala bumerangen* (2006). Ett aktuellt exempel på ett "utbrott" skulle kunna vara kampanjen #metoo, som uttryckligen handlar om att kollektivt bryta tystnaden kring mäns sexuella övergrepp och om att individens (kvinnans) upplevelse av skam inte längre utgör ett hinder.
- 59 Giorgio Agamben, *Homo sacer. Den suveräna makten och det nakna livet* (2010 [1995]). Agamben härleder nationalstatens makt över bland annat migranterna till modernitetens "biopolitik", det vill säga underordnande av det "nakna liv" som antingen exkluderas (förvisas, "bannas") eller måste bli nationella subjekt.
- 60 Jämför Don Kalb, "Conversations with a Polish populist: Tracing hidden histories of globalization, class, and dispossession in postsocialism (and beyond)", i *American Ethnologist* vol. 36 2009.
- 61 Till exempel nätverket Unga på landsbygden och facebookgruppen "Nu styr vi upp stan!" (Lotta Svensson, "Nu styr vi upp stan!", i Vallström (red.), *När verkligheten inte stämmer med kartan* (2014)).

- Rapport 1: Klass, identitet och politisk mobilisering
- Rapport 2: Arbetarlitteraturen och klassamhället
- Rapport 3: Arbetarklassens symboliska utplåning i medelklassens medier
- Rapport 4: Mediekapitalet
- Rapport 5: Nomaderna på den svenska arbetsmarknaden
- Rapport 6: Det nya arbetslivet: management-by-stress
- Rapport 7: Svängdörrarnas förlovade land
- Rapport 8: Vilka är "vi" i jämställdhetspolitiken?
- Rapport 9: Klassamhällets tystade röster och perifera platser